

Згадки про листи Шухевича Романа Осиповича

До «Кургана» [Маївський Д.].
Від 17 жовтня 1945 р.

Характеризується становище ОУН(Б) в Західній Україні. Йдеться про плани організації на найближчий час — демократизація СРСР, незалежність України, активізація боротьби в Східній Україні. Автор рекомендує не розпускати УПА. Також адресат застерігається від можливих провокацій.

ГДА СБ України, ф. 65, спр. С-9079 («Берлога», Київська колекція), т. 3, спр. 138–139.

* * *

До невідомого (-их).
[1949 р.].

Три листи було виявлено 14.06.1949 р. в одній з криївок українського націоналістичного підпілля під час чекістсько-військової операції.

ГДА СБ України, ф. 65, спр. С-7736 (Справа-формуляр на Кука В.), т. 6, спр. 40–70.

* * *

До невідомого (-их).
[1949 р.].

Кілька листів, виявлених радянськими спецслужбами 19.06.1949 р.

ГДА СБ України, ф. 65, спр. С-7447 (Справа-формуляр на Кравчука Р.), т. 5, ч. 1, спр. 79–80.

* * *

До невідомого (-их).
[1949 р.].

Лист виявлено 16.09.1949 р. під час захоплення радянськими спецслужбами керівника одного з пунктів кур'єрського зв'язку Проводу ОУН(Б) на УЗ Тихоліса Петра.

ГДА СБ України, ф. 65, спр. С-7736 (Справа-формуляр на Кука В.), т. 7, арк. 1–8; спр. С-7447 (Справа-формуляр на Кравчука Р.), т. 8, ч. 4, спр. 12–16; т. 14, спр. 74–78.

Ковальчук В., Огороднік В. Переписка руководства ОУН(Б) и УПА на украинских землях.

В указателе публикуются короткие аннотации деловых писем руководителей ОУН(Б) и ее военного крыла в Украине.

Ключевые слова: С. Бандера, ОУН(Б), УПА, переписка, аннотированный указатель.

Kovalchuk V., Ohorodnik V. The correspondence of the leadership of the OUN(B) and the UPA in Ukrainian territory.

The index gives brief annotation of business correspondence of the leaders of OUN(B) with its military wing in Ukraine.

Key words: S. Bandera, OUN(B), the UPA, correspondence, annotation, index.

Сергій Гальчак*

**На узбіччі суспільства:
остарбайтери Поділля у повоєнній Україні**

У статті йдеться про упереджене ставлення до колишніх невільників Третього райху — остарбайтерів, віднесених сталінським керівництвом до політично неблагонадійної категорії населення, вірогідних «ворогів народу».

Ключові слова: остарбайтери, упередженість, вірогідні «вороги народу», негласний нагляд, приниження, суспільна неповага.

Друга світова війна залишила кривавий слід на українській землі. Одна зі спричинених нею глибоких ран — сповнена не легких випробувань доля остарбайтерів. Близько 2,5 млн мешканців України (найбільше з окупованих територій колишнього СРСР) було насильно вивезено на примусові роботи в Третій райх. Серед них 195 880 подолян: 117 230 осіб із Кам'янець-Подільської (нині – Хмельницька) та 78 650 — з Вінницької облас-

* Гальчак С.Д. — кандидат історичних наук, директор Вінницької філії Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка.

тей. Найбільше нацистським «мисливцям за черепами» вдалося насильно етапувати в райх мешканців Довжоцького (7 195 осіб), Новоушицького (5 237 осіб), Антонінського (4 885 осіб), Орининського (4 788 осіб), Смотрицького (4 490 осіб), Грицівського (4 285 осіб) районів Кам'янець-Подільщини та Монастирищенського (5 711 осіб), Хмельницького (4 868 осіб), Гайсинського (4 862 осіб), Теплицького (3 892 осіб) районів Вінниччини. Понад 13 400 осіб було відправлено на нацистську каторгу з Вінниці та 5 000 осіб — із Кам'янця-Подільського¹.

Бранцям довелося пройти крізь усі «кола пекла», влаштованого «примітивним слов'янам» носіями «вищої» раси: їх залякували, виловлювали під час облав, зі схованок, у нелюдських умовах етапували в неволю, торгували, наче рабами, усіляко збиткувалися над ними, виснажували рабською працею. Однак ще донедавна суспільство жило, ніби цих людей узагалі не існувало. Про них не згадували на уроках історії, у підручниках, енциклопедіях і довідниках. Ані в будні, ані у свята. Ставлення до них у колишньому СРСР було відверто упередженим. Мовчали й німці. Більше півстоліття використання нацистами рабської, примусової праці, нелюдське життя українських бранців вкривав морок забуття.

Лише після розпаду СРСР до цієї категорії людей нарешті було виявлено увагу. Зі здобуттям Україною незалежності спостерігається підвищений інтерес вітчизняних дослідників до історичної долі оstarбайтерів. Праці українських учених, опубліковані останнім часом, стосуються не лише аналізу розсекреченої джерельної бази дослідження², методологічних підхо-

¹ Гальчак С.Д. «Східні робітники» з Поділля у Третьюму рейху: депортація, нацистська каторга, опір поневолювачам. – Вінниця: Книга-Вега; ВАТ «Віноблдрукарня», 2004. – С. 110–111.

² Меляков А. До розширення джерельної бази досліджень з історії депортації населення України до Німеччини у 1941–1944 рр. // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. ст. – К., 2004. – Вип. 8. – Ч. 1. – С. 132–145; Його ж. Масові джерела з історії депортації цивільного населення Харківщини до Німеччини в період 1941–1943 рр.: Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06 / Харківський національний ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2002. – 20 с.; Пастушенко Т.В. Остарбайтери Київщини: історико-

дів³, але й розкривають чимало раніше невідомих сторінок насильницького вивезення східних робітників до Німеччини, їх безправного становища, протидії реалізації планів гітлерівських загарбників з депортації дармової робочої сили цивільного населення, радянських партизанів, патріотичного підпілля, сил національно-визвольного спрямування, боротьби з поневолювачами самих оstarбайтерів у Третьюму райху та лавах європейського руху Опору, труднощі повернення колишніх бранців на Батьківщину⁴.

статистичний та джерелознавчий аналіз // Історія України. Маловідомі імена, події, факти: Зб. наук. ст. – К.; Хмельницький; Кам'янець-Подільський: Абетка-Нова, 2004. – Вип. 28. – С. 99–115; Максимчук Є.С. Діяльність державних комісій з розслідування злочинів нацистів на території України (1941–1945 рр.): типово-видовий склад та інформаційний потенціал джерельного комплексу: Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06 / Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства. – К., 2007. – 20 с.

³ Боряк Г., Маковська Н. Населення України за часів нацистської окупації (1941–1944): роздуми про актуалізацію джерельної бази архівів // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: Міжвід. наук. зб. – Вип. 4: Студії на пошану Руслана Пирога. – К., 2001. – С. 299–318; Гринченко Г.Г. Особливості реконструкції прошлого в устних свідченнях бывших оstarбайтеров // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. ст. – К., 2004. – Вип. 8. – Ч. 1. – С. 52–58.

⁴ Гальчак С.Д. Культурно-духовні обмеження як форма дискримінації «остарбайтерів»-подолян у нацистському рейху // Студії з архівної справи і документознавства. – К., 2003. – Т. 9. – С. 148–150; Забродець О. Волинські оstarбайтери (1941–1945 рр.) // Волинь у Другій світовій війні: Зб. наук. та публіцист. ст. / Гол. ред. та упор. М. М. Кучерепа. – Луцьк: Волинська обл. друкарня, 2005. – С. 107–126; Пастушенко Т.В. Остарбайтери з України: вербування, примусова праця, репатріація (історико-соціальний аналіз на матеріалах Київщини): Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Ін-т історії України НАН України. – К., 2007. – 20 с.; Лалан Т.Д. Вербування і депортація населення України до Німеччини та умови його праці і побуту у неволі (1939–1945 рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. – Л., 2005. – 20 с.; Куницький М.П. Примусова репатріація радянських громадян до СРСР після Другої світової війни (український вектор): Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 / Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьківця. – Чернівці, 2008. – 20 с.

Проте дослідники недостатньо акцентують увагу на становищі колишніх східних робітників після повернення їх додому. У пропонованій статті ставиться за мету дослідити ставлення тодішньої державно-партійної влади до цивільних невільників Третього райху, їх місце у соціальній структурі радянського суспільства. Звільнені примусові робітники райху (остарбайтери) не стали у СРСР особливою категорією населення, що користувалася б певними соціальними пільгами та суспільною повагою, на кшталт, скажімо, героїв-фронтовиків.

Ще під час війни віднесені правлячим у СРСР сталінським режимом до розряду політично неблагонадійних, вірогідних «ворогів народу», примусові робітники райху не вписувалися в активно поширювану ідеологічно-пропагандистську доктрину «масового героїзму радянського народу» та його «синівської відданості Батьківщині». У критичний час вони не стали «всі, як один» на захист рідної Вітчизни, не проливали рясно кров у боях за її звільнення від загарбників. Ба більше, працювали на зміцнення ворожої мілітаристської економіки, а багато хто власними руками виробляв компоненти зброї та боєприпасів, що використовувалися на фронті проти радянської армії. За що ж, мовляв, їх любити чи поважати?.. Тим, хто визначав внутрішній і зовнішній політичний курс повоєнної країни, було байдуже, що все це робилося проти власної волі невільниками, свого часу кинутими тією ж державою на поталу ворогові.

Негативно на повоєнній політиці партійно-державного керівництва СРСР позначалася міжнародна обстановка. Майже вся друга половина ХХ ст. пройшла під зловісним знаком «холодної війни», протистояння геополітичних і воєнно-стратегічних амбіцій західних держав, з одного боку, і Радянського Союзу та його сателітів — з іншого, що вилилось у жорстке ідеологічне протистояння, нескінченну гонку озброєнь, яка поглинала колосальні кошти. Не заперечуючи певної соціальної спрямованості й досягнень політики радянської влади щодо поліпшення життя та добробуту людей, першочерговим для неї все ж було вдосконалення всіх видів озброєння, насамперед нарощування ракетно-ядерного потенціалу. Вже на початку 1950-х рр. гостро відчувався непропорційний розвиток військово-промисло-

вого комплексу, що супроводжувався автаркією важкої та оборонної промисловості, виснаженням природних ресурсів тощо⁵.

У повсякденному намаганні вистояти перед потужним натиском «імовірного супротивника», здобути нову «всесвітньо-історичну перемогу» керівництво СРСР не звертало увагу на невлаштованість репатріантів — остарбайтерів. Вітчизняні дослідники зазначали:

«Треба визнати, що у політичному дезорієнтуванні, навіть, у певному розумінні, деморалізації радянського народу були зацікавлені не тільки вороги СРСР, але й, як це не парадоксально, керівники Союзу. Їм потрібен був перманентний стан конфронтації з Заходом, аби дедалі “закручувати гайки”. Довірливий, безвідмовний, невибагливий у матеріально-побутовому відношенні, але працюючий народ своєю самовідданістю повинен був компенсувати вади системи і прорахунки керівництва. Все більше з’являлося ознак, що система пробуксовує економічно, що відстає вирішення соціальних проблем. Ці вади правляча верхівка намагалася компенсувати якщо не прямими репресіями, то залякуванням, моральним терором. Система функціонувала завдяки дедалі більшим її підстьобуванням. Робилося все, аби не йти на радикальні реформи суспільства, на ризик втрати влади вищими ешелонами партії, держави. Відбудова міст контрастувала з дальшим занепадом сіл, а відносно благополуччя основної маси ветеранів війни, що стали рушійною силою повоєнного суспільства, — з нещасливими долями тих, хто не знайшов із владою “спільної мови” або пішов проти її крайнощів»⁶.

Безумовно, усі причетні до опору ворогові, особливо ті, хто здобував перемогу на полі бою, заслуговували на велику подяку й гідне відзначення ратних заслуг. Але кращого ставлення до себе з боку держави потребували й остарбайтери — як жертви війни. Однак держава зайняла позицію: якщо не карати, то не помічати їх, не особливо переймаючись поліпшенням життєвого рівня цих людей, створенням умов для реалізації ними основ-

⁵ Безсмертя. Книга Пам'яті України. 1941–1945. – К.: Пошуково-видавниче агентство «Книга Пам'яті України», 2000. – С. 583.

⁶ Там само. – С. 584.

них конституційних прав і свобод. Тому такою важкою й зтяжною виявилася їх адаптація й соціальна реабілітація в радянському суспільстві.

Як показує аналіз життя східних робітників у повоєнний та наступні періоди, до всіх поневірянь цих людей додалася ще одна несправедливість: їх необґрунтовано було позбавлено грошової компенсації за моральну та фізичну шкоду, яку, згідно з рішенням Нюрнберзького міжнародного трибуналу, Німеччина мала виплачувати людям, силоміць вивезеним з окупованих територій. Не зважаючи на законні права мільйонів громадян, СРСР, проявивши великодержавну пиху, не приєднався до Люксембурзьких угод 1952 р.⁷ Підписавши ці документи, канцлер ФРН К. Аденауер, міністр закордонних справ Ізраїлю М. Шарет та голова постійної Конференції з питань єврейських матеріальних претензій до Німеччини Н. Гольдман завершили тривалі переговори між Ізраїлем і Федеративною Республікою Німеччиною про грошову компенсацію з її боку єврейській державі, організаціям та окремим особам за нерухоме майно й інші матеріальні цінності, експропрійовані протягом 1933–1945 рр. в євреїв Німеччини та окупованих нею країн. Відтепер ФРН протягом 12–14 років мала виплатити 845 млн доларів.

Відмову СРСР від аналогічних претензій до переможеної сторони, мабуть, можна пояснити тим, що у повоєнний період для відбудови власної економіки радянський режим примусово використовував працю вестарбайтерів, тобто, як офіційно в Радянському Союзі називався цей контингент — мобілізованих та інтернованих громадян німецької національності. Відповідно до постанови № 7161/ат ДКО від 16 грудня 1944 р., депортації до СРСР підлягали всі працездатні німці віком 17–45 років (чоловіки) і 18–30 років (жінки), котрі перебували на зайнятій радянською армією території Румунії, Югославії, Угорщини, Болгарії, Чехословаччини. Аналогічні постанови було ухвалено й стосовно цивільного німецького населення Східної Пруссії та Верхньої Силезії.

⁷ *Забродець О.В.* Волинські оstarбайтери (1941–1945 рр.) // Волинь у Другій світовій війні. – Луцьк: Вежа, 2004 – С. 124.

Уряд Ізраїлю зажадав (щоправда, безрезультатно), щоби 500 млн доларів виплатила ще й Східна Німеччина — тобто, новоутворена Німецька Демократична Республіка. Оstarбаючи НДР від банкрутства, СРСР сам не отримав значних, конче потрібних, фінансових надходжень, що могли б піти на соціальні витрати, у тому числі облаштування життя оstarбайтерів, задоволення ними існуючих потреб.

Узагалі, не дбати про власний народ було характерною рисою сталінського керівництва. Так, волонтаризм «вождя народів» та його оточення у поєднанні з несприятливими погоднокліматичними умовами (небувала й тривала засуха) призвели в 1946–1947 рр. до нового, після трагічних 1932–1933 рр., масштабного голоду, котрий знову чи не найбільше вразив житницю СРСР — Україну. Безкомпромісність Кремля у питанні хлібозаготівель пояснювалася бажанням Й. Сталіна отримати політичні дивіденди від поставок зерна до країн Європи. Ще в лютому 1946 р. в Москві було підписано угоду про відправку в Польщу 200 тис. т збіжжя для весняної сівби. У квітні СРСР зобов'язався надати Франції 500 тис. т зерна за цінами, нижчими від світових, і переважно у кредит. Радянське збіжжя в голодному 1946 р. надходило також у Болгарію, Румунію, Чехословаччину. Відтак, в українському селі, з якого вичавили більшу частину зернових культур, розпочався голод. Зима 1946–1947 рр. виявилася неймовірно тяжкою, люди почали гинути від недоїдання, дистрофії, тифу та інших пошестей. У 1946 р. середньомісячний рівень смертності у сільській місцевості УРСР становив 20 тис. осіб, у січні 1947 р. він зріс до 30 тис., у лютому — до 38,5 тис., а у березні — до 51,4 тис. осіб⁸.

Лихо не оминуло й урожайне Поділля. У таємній доповідній записці у ЦК КП(б)У секретар Кам'янець-Подільського обкому партії А. Устенко, характеризуючи продовольче становище населення області, писав, що воно «україн важке», колгоспники абсолютної більшості районів потерпають від нестачі продуктів харчування, 14 863 особи, у тому числі 9 659 дітей, вражені гострою дистрофією, а 2 685 людей у важкому стані направлені в

⁸ *Литвин В.* Історія України: Підруч. – К.: Наук. думка, 2006. – С. 606.

лікарні. На той час від голоду вже померло 165 осіб, виснаження та смертність зростають із кожною декадою⁹. У документі відзначалося, що найбільш загрозливе становище склалося на півдні області. Так, у Новоушицькому районі 10 917 осіб узагалі не мали чим харчуватися, 553 перебували у стані гострої дистрофії, а 20 людей померли. У Кам'янець-Подільському районі 21 654 особи потребували нагальної продовольчої допомоги, 1 965 були вражені дистрофією, а 36 осіб — померли. Повідомлялось також, що у зв'язку з продовольчими труднощами почастишали випадки пограбувань, крадіжок худоби, продуктів, що в окремих селах набуло масового характеру. Доходило навіть до того, що деякі громадяни навмисно скоювали крадіжки, щоб їх заарештували, оскільки в'язням видавалось по 300 г хліба, а на місцях не було й цього¹⁰.

Про критичне становище подолян ішлося також у багатьох інших архівних документах, зокрема листах мешканців краю до своїх близьких та рідних, які служили в армії. Так, колгоспник с. Жибюнци Плужнянського району І. Костюк 24 вересня 1946 р. писав:

«Із колгоспу на трудовень нам видали хліба по 300 г. Отримали всього 20 кг, а в заготовку за город треба віддати 24 кг. Так що з дому доводиться віддати 4 кг, а їсти будемо землю. Для худоби корму також не дають, так як не вистає для колгоспної ферми. За що ми працювали ціле літо. Поганий час приходиться бідному народу [...]»¹¹.

В іншому листі, автором якого був колгоспник Манзюк із с. Гатна Деражнянського району, читаємо:

«Переживаєм велике горе, так як хліба видали тільки по 100 грамів на трудовень. Ми отримали 3 пуди і вже з'їли.

⁹ Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХМО), ф. 487, оп. 4, спр. 633, арк. 35.

¹⁰ Брицький П.П., Місінкевич Л.Л. Голод на Хмельниччині 1946–1947 // Матеріали XII Подільської історико-краєзнавчої конференції / Ред. кол. О. М. Завальнюк (співгол.), В. І. Войтенко, Л. В. Баженов (відп. ред.) та ін. – Кам'янець-Подільський: Оіум, 2007. – Т. 2. – С. 140

¹¹ ДАХМО, ф. 487, оп. 4, спр. 633, арк. 196.

Картоплі немає, поросята здохли, є одна корова, а кормів немає. Наклали великі податки, а платити нічим. Як подумати, то з розуму можна зійти [...]»¹².

Прохання М. Хрушова «надати продовольчу допомогу УРСР» та «провали у боротьбі з українським націоналізмом» розлютили Й. Сталіна, котрий на початку березня 1947 р. усунув його з посади першого секретаря ЦК КП(б)У, залишивши за ним обов'язки голови Ради Міністрів УРСР. Республіканську компартійну організацію вдруге після 1925–1928 рр. очолив Л. Каганович. Водночас Й. Сталін задовольнив прохання керівників УРСР надати позичку для весняної сівби у розмірі 90 тис. т насіння зернових культур. Було надано й продовольчий кредит (60 тис. т) для підгодовування 3,4 млн селян, які брали участь у весняних польових роботах. Доля решти «вождя народів» не обходила¹³.

Не цікавили владу й репатріанти, які повернулися на Батьківщину та шукали своє місце у суспільстві, повною мірою ділячи разом зі співвітчизниками всі труднощі й нестатки. Проте прихований інтерес із боку держави до колишніх остарбайтерів усе ж таки був — навіть після обнародування 29 грудня 1952 р. постанови Ради Міністрів СРСР про ліквідацію репатріаційних відділів та продубльованої 22 січня 1953 р. Радою Міністрів Української РСР постанови «Про скасування відділів репатріації при Раді Міністрів УРСР і виконкомів обласних рад депутатів трудящих». Так, після повернення додому в колишніх східних робітників про всяк випадок узяли відбитки пальців. Вони, особливо ті, кого звільнили війська західних союзників, також перебували на спеціальному обліку, не могли влаштуватися на роботу на підприємства й в установи, де передбачався допуск до секретної інформації, їм було неможливо отримати закордонні паспорти. Ніхто з цих людей не мав можливості здійснити поїздку за кордон із туристичною метою (це ж стосувалося і їхніх дітей). Так, син колишнього остарбайтера І. Мартинюка зі Жмеринського району — Анатолій Мартинюк через «невиїз-

¹² ДАХМО, ф. 487, оп. 4, спр. 633, арк. 197.

¹³ Литвин В. Історія України. – С. 606.

ного» батька аж до горбачовської «перебудови» не міг виїхати на роботу в Монгольську Народну Республіку.

Остарбайтери практично не мали перспективи вступу в КПРС. З особисто опитаних автором понад 500 колишніх східних робітників, котрі мешкають на Вінниччині, лише четверо були членами партії, дев'ятьом під різними приводами було відмовлено, а решта, тверезо зваживши можливості, узагалі не подавали ніяких заяв. Дуже багатьом примусовим робітникам доводилося долати додаткові труднощі при вступі у вищі навчальні заклади, у кар'єрному зростанні, навіть при створенні сім'ї тощо.

За такого ставлення колишні оstarбайтери не дуже й то намагалися афішувати своє минуле. Дійсність, з якою вони зіткнулися у повоєнний час, змушувала їх замикатися у собі, приховуючи гірке минуле, соромлячись та боячись його, немовби й справді були «ворогами народу». Колишня полонянка Зінаїда Іванівна Башлай згадувала:

«[...] Повсюдно за мною тягнулось це тавро. У чому виражалось? Заміж було вийти важко [...]. Усі в тій чи іншій мірі кар'єристи. Прагнуть певної кар'єри. Такої любові, яка б долала все це, не було. Ось чому вийти заміж тим, хто був у Німеччині, було складно. Були в мене такі конкретні випадки, які ось так закінчувались, нічим. Я сказала чому. Потім стосовно просування по роботі [...]. Як мені потім сказали, була негласна вказівка. Не давати ходу тим [...]. Не просувати їх по службі [...]. Того висувують, а мене притримують. Тому зарплату підвищують, а про мене забувають [...]. Я бачила, що навіть мої спроби розповісти про Німеччину люди зустрічали насторожено. Чому? Ну, щоб я не вмішувала їх у цю справу. Між собою ми, оstarбайтери, ніколи не говорили про Німеччину. Деякі люди в анкетах ніколи не писали, що були в Німеччині [...]»¹⁴.

Дехто прагнув приховати своє оstarбайтерське минуле зміною місця проживання. Так, примусово вивезений у 1942 р. в Німеччину уродженець с. Сальник Калинівського району В. Михальчук, після повернення в липні 1945 р. на Батьківщину й

¹⁴ Невигадане. Усні історії оstarбайтерів / Авт.-упор., ред., вступ. ст. Г. Г. Грінченко. – Х.: Вид. дім «Райдер», 2004. – С. 205.

намагаючись не «плямувати анкетні дані» невдовзі виїхав на Крайню Північ, де влаштувався на роботу на ст. Кочмас Печорської залізниці. Проте у березні 1953 р. він усе ж потрапив у поле зору контролюючих органів, а у заведеній на нього обліковій картці з'явився лаконічний запис:

«Своє перебування в Німеччині ретельно приховує [...]»¹⁵.

Десятиліттями не наважувався повідати про підневільне минуле мешканець сусідньої з Поділлям Черкащини Микола Х. (у джерелі прізвище не вказане — С. Г.). Про те, що перебував у неволі, він розповів лише синові, та й то не вдаючись у деталі. А деталі ці просто вражаючі. Кілька років разом з іншими невольниками-смертниками провів у підземному кам'яному місті. Без сонця і свіжого повітря. А під кінець війни нацисти, приховуючи сліди злочинів, підірвали те місце. Миколі пощастило вижити. Коли ж дізнався, що опинився в американській зоні, удався до відчайдушного вчинку — через гірський перевал пробрався до своїх. Важив менше сорока кілограмів і був такий кволий, що голова ледве трималася на в'язах. А «свої», замість того, щоби відправити до шпиталю, кілька тижнів «з'ясовували», хто він і звідки. Ціле життя ця людина була наодинці зі своєю таємницею. Жив Микола Х. тихо і непомітно, аби про його «нечисту» анкету менше хто знав. Дуже хворів, але до лікарів іти не наважувався, адже треба було б розповідати, звідки оті гулі на руках та ногах, страшні шрами по всьому тілу. Навіть дружина, з якою душа в душу прожив багато літ, пішла з життя, так і не дізнавшись усієї правди про долю свого чоловіка¹⁶.

Про прагнення не згадувати минуле йдеться у численних спогадах невольників райху. Т. Семенюк із с. Білопілья Козятинського району згадувала:

«[...] Раніше була така політика, якщо ти був у Німеччині, навіть якщо тебе примусово вивезли на роботу, і повернувся додому — ти був ворогом народу. Треба було мовчати, щоби

¹⁵ Державний архів Вінницької області (далі – ДАВінО), ф. Р-6023, оп. 1, спр. 44599.

¹⁶ Сільські вісті. – 2005. – 16 серпня.

жити, щоби за тобою не було гоніння, щоби не переслідували ані тебе, ані твоїх дітей, щоби діти твої потім спокійно могли навчатися у вузах, жити на своїй Батьківщині. З таким тягарем я прожила все своє життя...»¹⁷.

І не лише вона. Прожили сотні тисяч таких же змучених долею колишніх оstarбайтерів, які завдяки своєму мовчанню розчинилися серед народу, на десятки років залишившись численним, але забутим соціумом. Воліла не згадувати про цих людей і держава, з ідеологічних міркувань на десятиліття позбавивши їх власної історії¹⁸.

Отже, вище партійно-державне керівництво СРСР, розглядаючи оstarбайтерів як вірогідних «ворогів народу», не стало реальним захисником їхніх інтересів і прав. Така згубна політика стосовно власних громадян тривала не одне десятиліття. Негативно вплинула на долю радянських людей, у тому числі колишніх східних робітників, «холодна війна», під час якої чи не всі фінансово-матеріальні ресурси витрачалися на виснажливу гонку озброєнь та ідеологічне протистояння із Заходом. В умовах усеосяжної конфронтації радянському партійно-державному керівництву було не до вирішення проблем соціальної реабілітації колишніх невольників Третього райху. Офіційно про них просто забули. Тому оstarбайтери, як жертви Другої світової війни, не стали у СРСР особливою категорією населення, котра користувалася б певними соціальними пільгами, як, наприклад, ветерани-фронтовики. Водночас держава встановила за ними прихований нагляд, обмеживши ряд конституційних і громадянських прав цих людей. За таких умов колишні підневільні східні робітники прагнули розчинитись у суспільстві, ніколи і ніде не згадувати про своє перебування в нацистській Німеччині, ставши, таким чином, на багато десятиліть забутим соціумом.

¹⁷ Поточний архів ДАВінО, лист № 18/1 від 22.02.2007 р.

¹⁸ Скоробогатов А.В. Проблеми німецько-фашистської окупації України 1941–1944 рр. у західній історіографії // Історія України. Маловідомі імена, події, факти: 36. ст. – К., 2004. – Вип. 26. – С. 62.

Гальчак С. На обочине общества: оstarбайтеры Подолии в послевоенном украинском обществе.

В статье идёт речь о предвзятом отношении к бывшим узникам Третьего рейха — оstarбайтерам, отнесённым сталинским руководством к политически неблагонадёжной категории населения, вероятным «врагам народа».

Ключевые слова: оstarбайтеры, предвзятость, предполагаемые враги народа, скрытый надсмотр, унижения, общественное неуважение.

Hal'chak S. Forgotten Sotsium: Ostarbeiters Podolia in the postwar Ukrainian society

This article deals with the preconceived attitude of the Soviet State to the former Third Reich's slaves — ostarbeiter, considered by the Stalin leadership as suspect category of population, possible «people's enemies».

Key words: ostarbeiters, preconception, possible people's enemies, humiliation, public disrespect.